

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.581-3.09

Альзахрані Д. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТИБЕТСЬКОГО ЕПОСУ ПРО ЦАРЯ ГЕСАРА В РОМАНІ АЛАЯ «ЦАР ГЕСАР»

У статті детально розглядається поняття інтерпретації та його природа, порівнюються дефініції інтерпретації, запропоновані різними науковцями. Також проводиться аналіз інтерпретаційного потенціалу тибето-монголо-бурятського епосу про царя Гесара та досліджується авторська інтерпретація епосу в романі Алая «Цар Гесар».

Ключові слова: інтерпретація, епос, Гесар, Алай, розуміння, тлумачення, Тибет.

Постановка проблеми. Героїчний епос про царя Гесара є видатною пам'яткою світового культурного спадку. Протягом ХХ століття знання про нього значно розширилися. Перші сім розділів були видані та перекладені з монгольської сходознавцем, академіком Я. Шмідтом. Останнім часом також проводилася робота з перекладу й аналізу тибетської версії епосу, одна з найдавніших копій якої зберігається в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі. Із 2013 р. науковцями А. Бурцевою та Б. Нармаєвим були перекладені та проаналізовані другий і п'ятий розділи тибетської версії епосу. Гесаріаду з її численними версіями, інтерпретаціями усного виконання можна розглядати як масштабне культурне явище, яке лише фрагментарно доступне для ознайомлення. Частково записаний і перекладений, епос про царя Гесара досі викликає багато запитань, а саме: чи є епос суто героїчним, релігійним або таким, що відображує обрядові міфи давніх тибетців, тобто бере початок із добуддійської епохи. Неоднозначним є й сам образ головного героя, дослідники сперечаються щодо його походження та природи: чи був Гесар божеством, посланим у світ людей, чим зумовлене його ототожнення з китайським Гуаньді, чи є вірогідність того, що ім'я Гесар – це фонетично видозмінена назва титулу «цезар». І хоча щодо епосу проведена велика робота дослідників і науковців з усього світу, Гесаріада – явище настільки багатогранне, що залишається багато припущень, гіпотез і поля для подальшого дослі-

дження. У статті увага буде зосереджена на сучасному використанні стародавнього епосу в літературі, а саме китайським автором тибетського походження Алаєм у його романі «Цар Гесар».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інтерпретація як складова частина герменевтики була описана представниками різних філософських шкіл і традицій. Її основа закладена в роботах Ф. Ніцше та З. Фрейда, теоретично надалі розроблена Ф. Шлейєрмахером, Г.-Г. Гадамером, П. Рікером, В. Дільтеєм, М. Гайдеггером, описана в ключі поняття діалогічності літературного тексту М. Бахтіним. Інтерпретацію як складову частину перекладу досліджував американський філософ і літературний критик Джордж Штайнер. В українських наукових колах над тлумаченням інтерпретації працювали О. Колесник, С. Квіт, Т. Гундорова й інші.

Давній епос про царя Гесара частково описаний, проаналізований і перекладений у науковому доробку таких дослідників, як П. Паллас, Б. Бергман, Є. Тимківський, Я. Шмідт (досліджували монгольську версію епосу); Б. Владимирцов, Б. Лауфер, М. Поппе (підтримували ідею тибетського походження епосу). Г. Потанін записав фрагменти версії Амдо (північно-східний варіант). У 1900 р. була видана західнотибетська версія, записана А. Франке. У 1931 р. був виданий французький переклад кхамської версії, виконаний О. Давід-Неель. Ю. Реріх записав версію епосу в районі Амдо, а також описав ареал розповсюдження епосу про царя Гесара [8].

Постановка завдання. Метою статті є спроба віднайти причини, через які Алай звернувся до інтерпретації стародавнього тибето-монголо-бурятського епосу про царя Гесара у своєму романі «Цар Гесар».

Виклад основного матеріалу. Роман «Цар Гесар», виданий у 2009 р., був написаний після етнографічної роботи Алая в двадцяти повітах Центрального Тибету, у провінціях Цінхай і Сичуань. Під час своєї етнографічної експедиції Алай збирав відомості про епос, а також місцевий фольклор і традиції народностей, що населяють ці території Китаю.

Епос про царя Гесара відносять до найвидатніших давніх пам'яток духовного розвитку та становлення народів Бурятії, Монголії, Тибету й інших регіонів Центральної Азії. «Епічні твори заведено називати живою пам'яттю народу; вони дійсно жива пам'ять, адже епоси склалися протягом декількох століть і відображають уявлення тої епохи або тих епох, за яких склалися» [10, с. 6]. Епос про царя Гесара, який також називають Гесаріадою, – це героїчна оповідь про війни, поразки та перемоги народного героя Гесара. Лише частина епосу зафіксована та перекладена на інші мови. Записана версія епосу називається «книжковою Гесаріадою» [4, с. 8]. «Його основою <основою книжкового епосу> є запис епічного сказання, причому потреба письмової фіксації з'являється там, де усний текст усвідомлюється як достатньо цінний, щоб бути збереженим, і як такий, що знаходиться під загрозою забуття чи розпаду» [4, с. 8]. Без письмової фіксації фольклорні традиції часто бувають утрачені.

В усній формі епос про царя Гесара виконують барди-оповідачі, які зазвичай подорожують і виконують фрагменти епосу для публіки. Їх відрізняють спеціальні атрибути, наприклад музичний інструмент, особливий костюм і головне вбрання. Капелюх оповідача називається *друнґша*, він зазвичай білого кольору та прикрашений зображенням сонця й місяця. Такий капелюх має загострену верхівку та трикутні поля з червоним облямуванням. Традиційним одягом барда є біла тибетська *чуба*¹. Весь одяг білий, що також є основним кольором обрядового одягу представників релігії бон. Найбільш відомих бардів під час подорожей супроводжують учні, які вивчають мистецтво виконання епосу про царя Гесара. Зазвичай фрагменти епосу

виконують під супровід тибетської гітари *драм'ін*². Виконання епосу може тривати від трьох до десяти днів. Фрагменти оповіді зазвичай виконуються у формі співу чи протяжного читання.

Часто професійні барди можуть імпровізувати під час оповіді. Так, Ю. Реріх описує своє спілкування з оповідачем: «Я все ще чітко пам'ятаю свій досвід із бардом, який оповідав «Сказання про Гесара», я запросив його для того, щоб записати. Цей оповідач безперервно імпровізував під час виконання різних розділів, і коли б я не звертався до нього з проханням повторити місце, яке він щойно виконав, він завжди співав його в трохи зміненому варіанті» [6, с. 20]. Професійні барди не користуються письмовою версією епосу, оскільки знають його напам'ять і часто виконують його у стані трансу. Прості ж люди зазвичай читають із рукопису, знаючи напам'ять лише окремі епізоди.

Дослідники епосу сперечаються щодо його оригінального походження, оскільки він представлений не лише в тибетській епічній традиції, а й у фольклорі бурятів, монголів та інших народів Центральної Азії. Сергій Неклюдов, спираючись на дослідження Ю. Реріха, Л. Лігеті, Ц. Дамдінсуре, Б. Рінчена, М.-А. Стейна й інших, схиляється до тибетського походження епосу, оскільки під час аналізу тексту він помітив, що майже всі власні назви мають тибетське походження, а в бурятській версії епосу трапляються деформовані монгольські імена.

Цар Гесар є головним героєм епосу. Посланник небес, він мав очистити землю від злих духів, демонів і чудовиськ, протистояти хаосу та відновити гармонічну світобудову в людському світі. Гесар стає правителем свого царства та народним героєм.

Гесаріада – колосальний за обсягом твір, який існує в декількох версіях традиції різних народів, має величезну кількість додаткових епізодів, другорядних сюжетів, мотивів і цілих розповідей. Центральна частина сюжету тибетської та монгольської версій збігаються, однак у монгольську версію також увійшли численні національні мотиви, які зовсім не мають прототипів у тибетській версії. В інших версіях сюжетних збігів спостерігається ще менше. До основного сюжету додаються нові повороти, які поступово витісняють основні елементи оригінальної фабули. Часто в результаті цього фабульна основа оновлюється, залишаючи незмінними лише головного персонажа та його атрибутику.

Так, головний герой епосу має потенціал стати об'єктом переосмислення й інтерпретації в тих версіях, які частково відповідають тибетському

¹ Чуба – чоловічий і жіночий верхній одяг тибетців. Виглядає як халат із довгими рукавами, зроблений із сукна чи овчини.

² Драм'ін – традиційний тибетський струнний інструмент, широко використовується для акомпанементу.

оригіналові. «Чим меншу роль грають композиційно-стилістичні, сюжетно-жанрові й інші структурно-поетичні критерії, тим більш значуща смислова місткість образу, тим багатші можливості його функціонування» [4, с. 14]. У висновках до своєї статті С. Неклюдов також зауважує, що чим ширше розповсюдження твору серед представників різних етнокультурних традицій, тим багатший діапазон відмінностей версій епосу. Це є повністю релевантним зауваженням щодо версій епосу про царя Гесара. Образ Гесара зберігає єдину основу: син небесного правителя, що був посланий у людський світ для боротьби зі злом і відновлення всесвітньої гармонії. Його ж діяння на землі зазнають численних трансформацій та інтерпретацій.

Оскільки в епосі про царя Гесара закладений потужний потенціал для інтерпретування через його усну передачу, а також він має широке територіальне розповсюдження, слід розглянути саме поняття інтерпретації та його пояснення.

Термін «інтерпретація» походить від лат. «interpretatio», що означає пояснення або тлумачення. Проаналізуємо визначення поняття інтерпретації, запропоновані декількома літературознавцями.

Російський теоретик та історик літератури О. Ніколюкін визначає інтерпретацію як «тлумачення тексту, спрямоване на розуміння його смислу» [5]. Професор Е. Фесенко визначає інтерпретацію як «спосіб реалізації розуміння» [9]. І. Кнігін у «Словнику літературознавчих термінів» формує таке визначення: «Інтерпретація – тлумачення, роз'яснення смислу, значення тексту» [3]. Літературознавчий словник-довідник українського літературознавця та літературного критика Р. Гром'яка пропонує таку дефініцію: «Інтерпретація – дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змістової, смислової сторони літературного твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення із цілістю вищого порядку» [1, с. 308].

І хоча дослідники визначають інтерпретацію на різних рівнях, усі їх визначення базуються на таких глобальних поняттях, як пояснення, тлумачення, розуміння та смисл. Інтерпретація тісно пов'язана з особистістю не лише читача, а й самого автора літературного твору. Інструментом інтерпретації є свідомість особистості, яка здійснює інтерпретацію, тобто інтерпретація – це похідна від сприйняття літературного твору.

Розглянемо детальніше предмет інтерпретації для глибшого її розуміння. Згідно з літературознавчим словником-довідником Р. Гром'яка, предметом інтерпретації можуть виступати такі компоненти:

– будь-які елементи літературного твору (фрагменти, сцени, мотиви, персонажі, алегорії, символи, тропи й навіть окремі речення та слова), співвіднесені з відповідним контекстом твору або позатекстовою ситуацією;

– літературний твір як цілісність, усі компоненти якого об'єднуються в єдине ціле;

– літературна цілість вищого порядку, ніж літературний твір, наприклад творчість письменника, літературна школа, літературний напрям, літературний період.

Таким чином, предметом інтерпретації може виступати не лише окремий літературний твір, а і його складові частини, або ж декілька літературних праць, об'єднаних часовою чи культурною епохою, тематикою, літературним напрямом або творчістю окремого автора.

Інтерпретація отримала теоретичний аналіз за часів виникнення та розвитку герменевтики, однак саме явище інтерпретування існувало задовго до її появи. В античні часи інтерпретація та критика були пов'язані з творами давньогрецьких філософів, коли вчені спробували пояснити міфи та сакральні тексти. Олександрійська філологічна школа, яка об'єднала декілька літературних і філософських течій у місті Олександрія в Єгипті в часовий період від III ст. до н. е. до VI ст. н. е., зробила величезний внесок в упорядкування й опис пам'яток давньої культури, які ми також можемо назвати одними з перших спроб інтерпретації та літературної критики. Граматики Олександрійської школи були вчителями та дослідниками мови, вони пояснювали слова, їх значення, саме завдяки їм була впорядкована, досліджена та збережена значна кількість писемних пам'яток культури та літератури.

Новий стимул для розвитку інтерпретації отримала під час розквіту екзегетики, розділу богослов'я, що займається тлумаченням біблійних текстів, роз'ясненням суті старозавітних і новозавітних символічних оповідей, змісту складних і багатозначних для розуміння елементів Святого Письма.

Поштовхом для розвитку екзегетики стало питання співвідношення двох Заповітів канонічного писма, їх тлумачення та пошук істини. «Проблема герменевтики зародилася як наслідок того, що покоління перших християн поставило собі питання, яке залишалось невирішеним до Реформації; це – питання про співвідношення двох Заповітів, або двох Союзів» [7, с. 463].

Французький філософ Поль Рікер приділяє значну увагу аналізу екзегетики Заповітів у своїх

дослідженнях. «Вдумаємося ретельно в таке: передусім не існує, власне кажучи, двох Заповітів, двох писань, а є одне писання й одна подія; саме ця подія й призвела до того, що єврейська життєбудова стала виглядати як явище, повністю застаріле, як старе письмо. Але тут виникає герменевтична проблема: нове не замінює старе, але знаходиться з ним у двоякому відношенні; воно скасовує його, але в той самий час і доповнює, воно змінює письмо, перетворюючи його на духовне явище; як вода перетворюється на вино» [7, с. 464]. Беручи до уваги таку позицію Поля Рікера щодо Заповітів, ми можемо розглядати Старий Заповіт як інтерпретацію реальної події, а Новий Заповіт – як інтерпретацію Старого Заповіту. Цікавим у такому разі є питання причини виникнення Нового Заповіту, чому саме виникла необхідність перепрочитання, інтерпретації Старого Заповіту. Можливо, інтерпретація мала на меті більш глибоке розуміння, осмислення Старого Заповіту. Виходить, що метою інтерпретації може стати набуття докладнішого знання про оригінальний твір. Інтерпретація текстів Старого Заповіту певною мірою визначила напрямок розвитку релігійно-філософської думки для наступних поколінь дослідників.

Теорія інтерпретації на лоні загальної герменевтики стає однією з найпопулярніших тем для наукових дискусій 70–80-х рр. ХХ століття. У сучасному ж літературознавстві інтерпретація розглядається як окреме незалежне явище, яке також може бути пов'язане з такими напрямками наукових досліджень, як психоаналітична критика, марксизм, екзистенціалізм, «нова критика», лінгвопоетика, які за спільну основу мають герменевтичну теорію інтерпретації.

Дослідивши поняття інтерпретації й історії його розвитку, розглянемо, яким чином до інтерпретації вдається сучасний китайський автор тибетського походження Алай у своєму романі «Цар Гесар». Алай обирає тибетський епос про царя Гесара для сюжетної основи свого роману, однак оригінальний матеріал зазнає значної авторської трансформації. Алай інтерпретує епос, додаючи нові тлумачення до оригінальних образів, а також вводить додаткову сюжетну лінію, події якої відбуваються в сучасному Тибеті.

Роман поділений на розділи, кожен із яких має підзаголовок – «Історія» (故事) чи «Оповідач» (说唱人). Так паралельно розгортаються сюжетні лінії життя царя Гесара в давнині та сучасного пастуха Джікмеда, який протягом роману стає відомим бардом, подорожує країною,

виконуючи сагу про життя видатного царя Гесара для публіки.

Алай у романі подає власну інтерпретацію епосу, залишаючи незмінними ключові події й атрибутику Гесара. За допомогою образу барда він вводить нові подробиці, систематизує фрагментарні історії про народного героя, описує його життя хронологічно, починаючи від часів, які передують появі Гесара в країні Лінг, де на небесах у богів зароджується намір відправити на допомогу людям небожителя.

По-перше, у романі «Цар Гесар» предметом інтерпретації виступає не весь епос, а його елементи (образ головного героя, фабула). Стародавній епос органічно вплетений у сучасну сюжетну лінію життя барда Джікмеда. Визначаючи інтерпретацію на різних рівнях, усі дослідники концентрують увагу на таких поняттях, як тлумачення, розуміння, роз'яснення, смисл і значення. Можливо, це й було задачею Алая – інтерпретуючи епос, самому досягти більш глибокого його розуміння, популяризувати його, пояснити для читачів, оскільки в скороченому вигляді (як частина сучасного роману) для епосу є більше шансів бути прочитаним аудиторією й стати зрозумілим.

По-друге, на жаль, усна передача епосу бардами поступово відмирає, і є великий ризик назавжди втратити явище усного оповідання Гесаріади. Вводячи образ барда у свій роман, Алай письмово фіксує цю традицію. Образ барда Джікмеда є ключовим у романі, він на власному досвіді переживає всі події життя Гесара, тому читачеві надається можливість приєднатися до нього, відчути себе публікою Джікмеда, для якої він заспіває фрагменти життя героя.

По-третє, із появою нового літературного твору зазвичай у суспільстві виникає інтерес до його основної теми чи автора. Інтерпретація епосу в романі могла викликати в читачів інтерес до тибетського фольклору, традицій, культури, а в науковців – інтерес до подальшого дослідження, за допомогою якого ми могли б отримати більше відомостей про епос, адже незважаючи на його відносну вивченість, досі є чимало питань, розв'язання яких могло б зробити значний внесок у розуміння культури тибетців, їх традицій і мислення.

Висновки і пропозиції. Героїчний епос про царя Гесара є видатною пам'яткою світової культури, яку відносять до найяскравіших прикладів духовного розвитку та становлення народів Бурятії, Монголії, Тибету й інших регіонів Центральної Азії. Спочатку епос про царя Гесара передавався в усній формі бардами-оповідачами, які зазвичай

подорожували країною та виконували фрагменти епосу для публіки. Роман «Цар Гесар» був написаний після етнографічної роботи Алая в двадцяти повітах Центрального Тибету, у провінціях Цінхай і Сичуань. Алай обирає тибетський епос про царя Гесара для сюжетної основи свого роману, однак подає епос крізь призму унікальної авторської інтерпретації, додаючи нові тлумачення до традиційних образів, вводячи додаткову сюжетну лінію до оригінальної фабули. Проаналізувавши

природу й завдання інтерпретації, ми прийшли до таких висновків щодо інтерпретації епосу Алаєм:

- 1) інтерпретуючи епос, Алай прагне до більш глибокого розуміння та тлумачення самого епосу.
- 2) у романі «Цар Гесар» Алай фіксує явище усної передачі епосу від оповідача до публіки, мистецтво якої може бути втрачене.
- 3) Алай поживавлює інтерес світової спільноти та науковців до тибетського епосу, а також культури й традицій тибетців.

Список літератури:

1. Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 2007. 752 с.
2. Гроховский П. Тибетская литература в современном литературном процессе Китайской Народной Республики. С.-П.: Филологический факультет СПбГУ, 2014. 408 с.
3. Книгин И. Словарь литературоведческих терминов. Саратов: Лицей, 2006. 270 с.
4. Неклюдов С. Истоки и судьбы степного эпоса: от богатырской сказки к эпопее. Декоративное искусство, 1995, № 1–2. С. 7–15.
5. Николукин А. Литературная энциклопедия терминов и понятий / РАН; Ин-т научной информации по общественным наукам. Москва : Интелвак, 2003. 1600 с.
6. Рерих Ю. Сказание о царе Кесаре Лингском. Декоративное искусство, 1995, № 1–2. С. 19-25
7. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике; [пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной]. Москва: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2002. 624 с.
8. Троянова Е. Ю.Н. Рерих: эпос о царе Гесаре как исторический источник. Мир науки, культуры, образования, 2014, № 2(45). С. 374–377.
9. Фесенко Э. Теория литературы: учебное пособие для вузов. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. 780 с.
10. Чельшев Е. Праздник. Декоративное искусство, 1995, № 1–2. С. 6.
11. 阿来。格萨尔王。重庆：重庆出版社，2015。

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТИБЕТСКОГО ЭПОСА ПРО ЦАРЯ ГЕСАРА В РОМАНЕ АЛАЯ «ЦАРЬ ГЕСАР»

В статье рассматривается героический эпос про царя Гесара как один из ярких примеров духовного развития народов Бурятии, Монголии, Тибета и других регионов Центральной Азии. Роман «Царь Гесар» был написан Алаем после этнографической работы на территории Центрального Тибета, в провинциях Цинхай и Сычуань. Алай берет тибетский эпос про царя Гесара для сюжетной основы своего романа, однако подает эпос сквозь призму уникальной авторской интерпретации, добавляя новые толкования к традиционным образам, вводит дополнительную сюжетную линию к оригинальной фабуле. В статье проанализирована природа интерпретации и совершена попытка объяснить, какими целями задавался Алай, подвергая тибетский эпос про царя Гесара интерпретации в своем романе.

Ключевые слова: интерпретация, Гесар, Алай, понимание, толкование, Тибет.

TIBETAN EPIC OF KING GESAR'S INTERPRETATION IN ALAI'S NOVEL "KING GESAR"

The epic of King Gesar is an outstanding example of world written representations of culture. It is one of mankind largest epics which reflects the spiritual development and mentality formation of Buryatian, Mongolian, Tibetan people as well as other nationalities of Central Asia. Alai's novel "King Gesar" was created after his ethnographic work in twenty districts of Central Tibet, Qinghai and Sichuan provinces. Alai was gathering different versions of the epic, as well as national folklore, stories, songs etc. Alai chose the Tibetan epic of King Gesar as the basis for his novel; however he presents the epic to his readers as an amended piece of literature. The author interpreted traditional images, added an additional storyline to the original epic plot. In this article the nature and targets of interpretation were analysed and Alai's interpretation of Tibetan epic of King Gesar in his novel was described and explained.

Key words: interpretation, Gesar, Alai, understanding, explanation, Tibet.